

De Belgische atoombom

(tijd) - Laat ons even een loopje nemen met de geschiedenis. Op 6 augustus 1944 verwoest een Duitse atoombom Londen. Enkele dagen later wordt een tweede bom gedropt bovenop het Amerikaanse eerste leger in Normandië. De ontredderde westelijke geallieerden vragen om een wapenstilstand. Natuurlijk is dit fictie. Het was de Amerikaanse bommenwerper Enola Gay die een jaar later de eerste nucleaire aanval uitvoerde. Maar als de Duitsers de atoombom toch gewonnen hadden, was één zaak hetzelfde gebleven. De eerste atoombom was ook dan geproduceerd met uranium uit de Congolese Shinkolobwe-mijn, dat geleverd werd door Union Minière.

5 augustus 1945. De in de VS verblijvende Belgische zakenman Edgar Sengier krijgt telefoon van de Amerikaanse generaal Leslie Groves. De generaal geeft hem de raad de komende dagen goed naar de radio te luisteren. Zijn regering gaat een belangrijke mededeling doen. Groves is niet zomaar een generaal. De genie-officier leidt al bijna drie jaar het Manhattanproject, het Amerikaanse programma voor de ontwikkeling van een atoombom. Maar Sengier is evenmin een gewone zakenman. Driekwart van het uranium in de atoombom die een dag later Hiroshima met de grond gelijkmaakt, werd door hem geleverd.

Over de Belgische bijdrage tot de ontwikkeling van de bom is in eigen land opvallend weinig gepubliceerd. Behalve de Franstalige Congo-expert Jacques Vanderlinden is de Gentse professor internationale politiek Rik Coolsaet een van de weinigen die zich in 'de Belgische bom' verdiept heeft.

Het verhaal begint in 1939, als de oorlogsdreiging steeds acuter wordt. Coolsaet: 'De Société Générale en haar filialen hadden zich heel goed op die oorlog voorbereid. Het uitgangspunt was dat de bedrijven van de groep ook bij een bezetting moesten blijven functioneren. De directeurs kregen daarom een heel grote autonomie. Terwijl sommigen in België bleven, trokken anderen naar het buitenland.'

Daardoor verblijft een van de directeurs van Union Minière (UM), Edgar Sengier, op het moment van de Duitse inval in mei 1940 al meer dan een half jaar in New York. Daar leidt hij het Amerikaanse filiaal van UM, African Metals. In juni 1940 wordt hij benaderd door een adviseur van de Amerikaanse president, Franklin Roosevelt. Die wil weten of UM uraniumerts kan leveren. Sengier geeft prompt de opdracht 1.140 ton erts uit Congo naar de VS te verschepen.

Het erts is afkomstig uit de mijn van Shinkolobwe in Katanga. Van

daaruit wordt het al sinds 1921 naar de raffinaderij van de groep in Olen gestuurd. Tot dan werd het uranium slechts als een bijna nutteloos nevenproduct beschouwd. Het is UM om het radium te doen, dat voor 100.000 dollar per gram aan de medische industrie verkocht wordt.

Kettingreactie

Maar in 1938 ontdekt de Duitse wetenschapper Otto Hahn dat een zeldzame uraniumvariant, U 235, zeer interessante eigenschappen heeft. Als de kern van het U 235-atoom gebombardeerd wordt met neutronen, splitst die zich. Dat brengt een kettingreactie op gang die zowel tot een krachtige bom als tot een nieuwe vorm van energie kan leiden.

In verschillende landen storten fysici zich op het atoomonderzoek. Maar de praktische problemen lijken enorm. Zelfs een autoriteit als Albert Einstein geloofde aanvankelijk niet dat ze overwonnen kunnen worden. In augustus 1939 draait hij bij. In een brief aan president Roosevelt waarschuwt hij voor een door de nazi's ontwikkelde atoombom. In dezelfde brief wijst hij erop dat 'Belgisch Congo de belangrijkste bron voor uranium is'.

Einstein is niet de eerste om tot dat besluit te komen. Sengier is op dat moment al bezocht door Britse en Franse wetenschappers. Vooral met de Fransen waren de contacten allesbehalve vrijblijvend, zegt Cool-

saet. Sengier sloot met het hoofd van het Franse atoomprogramma, Frédéric Joliot-Curie, zelfs een contract voor een gezamenlijk atoombomexperiment in de Sahara. Union Minière zou daarvoor 50 ton uraniumerts leveren en 1 miljoen frank krijgen. De contacten werden verbroken toen Frankrijk en Groot-Brittannië de oorlog aan Duitsland verklaarden. Naar eigen zeggen wou Sengier de Belgische neutraliteit niet in gevaar brengen.

Als de Amerikanen hun Manhattanproject opstarten, is het vrij logisch dat ze op hun beurt bij de op hun grondgebied verblijvende UM-directeuren uitkomen. Maar volgens Coolsaet was het geen liefde op het eerste gezicht. 'De FBI heeft Sengier aanvankelijk zelfs geschaduwed. Als man van de Société Générale werd hij gewantrouwd. De Amerikanen meenden dat de holding dubbel spel speelde en zich zowel op een Duitse als op een geallieerde overwinning voorbereide.'

Dat wantrouwen was volgens de professor niet onterecht. 'De samenwerking tussen Union Minière en nazi-Duitsland is een van de onderwerpen die nog veel te weinig bestudeerd zijn. Zeker is dat de Duitsers ongeveer evenveel Belgisch uranium in handen hebben gekregen als de geallieerden. In de fabriek in Olen lag nog ongeveer 1.200 ton. Dat is tussen juni 1940 en mei 1943 bijna allemaal aan Duitse bedrijven verkocht. Het overgrote deel van het erts is later door het Amerikaanse leger teruggevonden in zoutmijnen.

'HET IS ZEKER dat de Duitsers ongeveer evenveel Belgisch uranium in handen hebben gekregen als de geallieerden. In de fabriek in Olen lag nog ongeveer 1.200 ton. Dat is tussen juni 1940 en mei 1943 bijna allemaal aan Duitse bedrijven verkocht.'

Rik Coolsaet, professor internationale politiek

'Gelukkig is voor Hitler de atoombom nooit een prioriteit geweest.'

Vanaf 1942 is dat aan Amerikaanse kant wel het geval. Aanvankelijk proberen de VS hun uraniumerts in Canada te kopen. Maar het Canadese erts is veel 'armer' dan het Congolese. Op 14 september beslissen de Amerikanen toch met Union Minière in zee te gaan. Amper vier dagen later is er al een contract getekend voor de verkoop van de 1.140 ton die al twee jaar opgeslagen ligt in een loods op Staten Island. De VS nemen ook een optie op het erts dat zich nog in Congo bevindt. 'Opvallend is dat Sengier dat contract op eigen houtje onderhandelde en ondertekende. Hij legde geen verantwoording af aan Union Minière en nog minder aan de Belgische regering in ballingschap. Die wist van niks.'

Maar de Amerikanen willen meer. Ze vragen dat Sengier hen een voorkeurecht geeft op de hele toekomstige productie. Volgens Coolsaet is het overduidelijk dat een aantal 'decision makers' in de VS toen al aan de naoorlogse periode dachten. 'Door een monopolie te verwerven op de wereldwijde productie van uranium wilden ze ervoor zorgen dat ze de enige kernmacht bleven.'

Gutt

Zelfs Sengier deinst ervoor terug zo'n verregaande overeenkomst zonder rugdekking te ondertekenen en verwijst door naar de regering die in Londen verblijft. De Amerikanen schakelen de Britten in als bemiddelaar. Op 22 maart 1944 wordt de Belgische minister van Financiën, Camille Gutt, gecontacteerd door zijn Britse collega. De keuze voor Gutt is waarschijnlijk niet toevallig. Hij heeft zelf nauwe banden met de Société Générale. Gutt informeert op zijn beurt de andere topministers, onder wie premier Hubert Pierlot; de minister van Buitenlandse Zaken, Paul-Henri Spaak; en die van Koloniën, Albert de Vleeschauwer.

De Belgische regering moet vaststellen dat ze een pijnlijk gebrek aan knowhow heeft. Al snel zit Sengier mee aan tafel als expert. Coolsaet: 'De ministers hadden amper een benul waarover ze onderhandelden. Een van de weinige Belgen die, naast Sengier, wist waar de klepel hing, was de toenmalige gouverneur-generaal van Congo, Pierre Ryckmans. Maar Gutt hield die buiten het overleg. Als de onderhandelingen aanvankelijk nogal moeizaam verliepen, dan was dat vooral omdat geprobeerd werd een hogere prijs voor het uranium te bedingen. Zoals wel vaker werd de Belgische diplomatie

vooral door commerciële belangen gedreven.'

Behalve een goede prijs hebben de Belgen nog een tweede doel voor ogen. Ze willen na de oorlog een bevoorrechte partner worden bij het onderzoek naar de vreedzame toepassingen van kernsplijting. Wanneer op 6 september 1944 de overeenkomst ondertekend wordt, lijkt het erop dat die wens in vervulling gaat. In ruil voor een tot in 1956 lopend voorkeurecht op de hele opbrengst van de Shinkolobwe-mijn, beloven de Amerikanen de Belgen te betrekken bij een eventuele commerciële exploitatie van atoomenergie.

Kale reis

Maar toen de Belgische regering in de naoorlogse periode probeerde die belofte te verzilveren, kwam ze van een kale reis terug. In 1946 keurde het Amerikaanse Congres de zogenaamde MacMahon-wet goed. Die verbood de Amerikaanse regering haar nucleaire geheimen te delen. Coolsaet: 'De Belgische regering voelde zich bedot. Maar al haar klachten haalden weinig uit. Pas in 1954, nadat de MacMahon-wet was versoepeld, werden de Amerikanen wat scheutiger met het doorspelen van informatie. Maar zelfs dan is het twijfelachtig of België veel meer gekregen heeft dan andere landen die klant werden van de Amerikaanse nucleaire industrie.'

Het is niet bekend hoe de Belgische ministers destijds reageerden op de bommen op Hiroshima en Nagasaki. De reactie van Sengier is wel bekend. Een dag na de bom op Hiroshima telefoneerde hij op zijn beurt naar Groves met de mededeling dat hij 'trots was zijn vriend te zijn'. Een paar dagen later herhaalde hij zijn felicitaties in een brief. De generaal kon 'vandaag, net als morgen, op zijn toegewijde samenwerking rekenen'. De overtuigd anti-communistische zakenman hield woord. Tot zijn overlijden in 1963 bleef hij een van de Amerikaanse vertrouwensmannen in ons land.

De rol van de Shinkolobwe-mijn voor de uraniumbevoorrading van de VS was toen al uitgespeeld. Kort na de Congolese onafhankelijkheid in 1960 ging de mijn officieel dicht. Maar in juli vorig jaar kwamen er nog acht mensen om in de mijn. Een VN-team kwam tot het besluit dat tot 15.000 mensen betrokken waren bij de illegale exploitatie.

Ivan BROECKMEYER